

Stanisław Maj

Kraków

JĘZOR

KALENDARIUM MIEJSCOWOŚCI W OPARCIU O ZASOBY
POLSKICH BIBLIOTEK CYFROWYCH

Jęzor, niewielka dzielnica dzisiejszego Sosnowca, to dawna małopolska miejscowość. Należał do Małopolski – zarówno w okresie I Rzeczypospolitej, jak i później, po jej rozbiorze oraz po odzyskaniu niepodległości. Cezurę w historii Jęzora stanowi dopiero dzień 12 września 1953, kiedy to w wyniku nowego podziału administracyjnego Jęzor został odłączony od Jaworzna i przyłączony do Sosnowca. Jako były mieszkaniec Jęzora mogę zaświadczyć, że jeszcze w latach 70. XX wieku, a więc dwadzieścia lat później, istniała wśród mieszkańców Jęzora świadomość związku z Małopolską.

Sądzę, że trudno znaleźć miejscowość o mniejszym znaczeniu niż Jęzor. Pomimo to warto przyrzeć się jego dziejom. Być może historia ta nic nie znaczy ani w dziejach świata, ani nawet najbliższej okolicy. Ma ona jednak swoją wartość. Zanurzenie się w nią pomaga zrozumieć siebie, swoją rodzinę i swój kraj. To przekonanie skłoniło mnie do opracowania kalendarium Jęzora.

Pisząc tę pracę korzystałem przede wszystkim ze źródeł dostępnych w formie cyfrowej¹. Najobfitszymi zbiorami dotyczącymi Jęzora mogą poszczycić się Śląska oraz Jagiellońska Biblioteka Cyfrowa. Większość cytowanych tu źródeł pochodzi właśnie z tych dwóch bibliotek. Jedynie nieliczne – z innych. Wśród wspomnianych źródeł mniejszość stanowią dokumenty. Gros to prasa i to w dodatku często lokalna. Ma to decydujący wpływ na zawartość niniejszej pracy. W celu uporządkowania materiału posłużyłem się także innymi źródłami, co zaznaczyłem.

Kalendarium rozpoczyna się nieco wcześniej niż historia Jęzora, ale jest to konieczne, aby poznać genezę miejscowości. Kończy się, ze zrozumiałych względów, wraz z datą przyłączenia Jęzora do Sosnowca.

¹ Biblioteka Cyfrowa Małopolskiego Towarzystwa Genealogicznego – dalej BCMTG, Biblioteka Cyfrowa Uniwersytetu Wrocławskiego – dalej BC UW, Jagiellońska Biblioteka Cyfrowa – dalej JBC, Mazowiecka Biblioteka Cyfrowa – dalej MBC, Narodowe Archiwum Cyfrowe – dalej NAC, Pedagogiczna Biblioteka Cyfrowa – dalej PBC, Podkarpacka Biblioteka Cyfrowa – dalej PKBC, Śląska Biblioteka Cyfrowa – dalej SBC, Świętokrzyska Biblioteka Cyfrowa – dalej ŚBC, Wielkopolska Biblioteka Cyfrowa – dalej WBC.

KALENDARIUM

JĘZOR W I RZECZYPOSPOLITEJ DO 1795 ROKU

1611 – powstała wieś Dąbrowa.

Ówczesny właściciel terenów położonych na południe od Białej Przemszy, biskup krakowski, był fundatorem nowej wsi zwanej, zapewne z powodu rosnących wokół lasów, Dąbrową. Rejestr poborowy z 1629 roku wymieniał w tej wsi ośmiu zagrodników na równych rolach².

1664 – nad Białą Przemszą powstał młyn dla wsi: Dąbrowa, Długoszyn oraz Porąbka; pojawił się przysiółek Jęzor.

W *Inwentarzach i lustracjach Klucza Sławkowskiego z XVII i XVIII wieku* jest wzmianka o młynie: „mleć w tym młynie powinny Wsie Dąbrowa, Długoszyn y Porąbka”³. Pierwszym młynarzem był Błażej Sośnicz vel Sośnierz. Po jego śmierci młyn prowadziła wdowa, Regina Sośnierzowa. Ta powtórnie wyszła za mąż za Macieja Jęzora, który nie tylko zajmował się gospodarstwem i młynem, ale zbudował w pobliżu karczmę. Być może to nie on budował a jedynie był jej pierwszym posiadaczem, gdyż w wymienionych wyżej *Inwentarzach...* znajduje się zdanie na temat karczmy, którą „Dwór [w Sławkowie – przyp. autora] z dawna swoim kosztem pobudował”. Młyn zgodnie z prawem należał się jednak synowi Błażeja Sośnierza i jego potomkom. Mimo to pozostawał w okresowym posiadaniu Jęzorów. Tak oto w niezamieszkałej dotychczas okolicy, w pobliżu Dąbrowy powstał jej przysiółek. Od nazwiska młynarza Macieja Jęzora przysiółek nazwano wkrótce Jęzorem. Podobnie rola, którą Maciej Jęzor uprawiał nazwana została jęzorowską⁴.

1690 – właścicielem młyna był Mateusz Jęzor alias Sośnierz⁵.

Być może wiadomość ta nie jest ścisła i połączono tu dzierżawcę z właścicielem.

1746 – młyn przejął Kazimierz Jęzor.

W dokumentach z tego okresu Kazimierz Jęzor, zapewne potomek Macieja Jęzora, wymieniany był jako młynarz bez przywileju. Oznacza to, że młyn należał dalej do rodziny Sośnierzów⁶.

² M. Leś-Runicka, *Historia Jaworzna do 1795 roku*, Jaworzno 2011, s. 52, SBC.

³ S. Witkowski, J. Krajniewski, *Inwentarze i lustracje Klucza Sławkowskiego z XVII i XVIII wieku*, Dąbrowa Górnicza-Sławków 2013.

⁴ M. Leś-Runicka, *Historia Jaworzna do...*, s. 232, SBC.

⁵ M. Kantor-Mirski, *Z przeszłości Zagłębia Dąbrowskiego i okolicy. Szkice monograficzne z ilustracjami*. T. 2, Sosnowiec 1932, s. 193, SBC.

⁶ M. Leś-Runicka Maria, *Historia Jaworzna do...*, s. 232, SBC.

1751 – wieś Dąbrowa pojawiła się na mapie.

Dąbrowa. Fragment Księstwa Opolskiego z Atlasu Śląska, wydane go przez Spadkobierców Homanna, 1751 r., Archiwum Państwowe we Wrocławiu

1772 – miejscowość Jezioro pojawiła się na mapie.

Fragment mapy: Rizzi Zannoni Carte de la Pologne, 1772 r., Paris, BC UW. W pobliżu Jeziora widoczne są: rzeka i granica. Ich sąsiedztwo zadecydowało o charakterze miejscowości

Na najstarszej mapie, jaką udało mi się odszukać, zamiast Jęzora widnieje Jezioro. Mapa zapewne nie jest dokładna, gdyż miejscowość jest tu zlokalizowana na południowym brzegu Białej Przemszy, ale jednocześnie na północ od Mądrzejowa.

1783 – Jęzor został wymieniony w składzie parafii jaworznickiej⁷.

Od XVII wieku Jęzor należał do parafii w Mysłowicach. Zmieniło się to po zajęciu Śląska przez Prusy, co nastąpiło w 1740 roku – Prusacy zabronili wiernym zza Przemszy przekraczać granicę. Wreszcie Jęzor przyłączono do katolickiej parafii w Jaworznie. Obejmowała ona miejscowości: Jaworzno, Byczyna, Ciężkowice, Długoszyn, Jeleń i Szczakowa, a także małe osiedla: folwark Podłęże, karczma i młyn w Jęzorze, trzy chałupy w Maczkach oraz młyn w Dobrej. Odległość od kościoła nie przekraczała 5–6 kilometrów, co miało wówczas wielkie znaczenie dla wiernych i była mniejsza niż średnia krajowa⁸.

1787 – Młyn Jęzor został umieszczony na mapie.

Czyżby Przemsza płynęła w końcu XVIII wieku innym korytem? Fragment mapy:
K. Perthees, *Mappa szczególna województwa krakowskiego i księstwa siewierskiego*,
Paris, 1787 r., MBC

Mapa ta sprawia kłopoty. Być może nie jest dokładna. Młyn został tu zlokalizowany na południe od Niwek, ale jednocześnie znacznie na północ w stosunku do Białej Przemszy, nad rzeką Porębka, która wpadała do Białej Przemszy w miejscowości Podłęże.

⁷ Jak to dawniej w Mysłowicach było, „Polska Zachodnia”, R. 11: 1936, nr 135, s. 6, BC UW.

⁸ M. Leś-Runicka, *Historia Jaworzna do...*, s. 148, SBC.

1787 – wieś Dąbrowa liczyła 226 mieszkańców⁹.

1788–1792

Fragment Mapy Województwa Krakowskiego w dobie Sejmu Czteroletniego 1788–1792, Archiwum Map WIG

JĘZOR POD ZABOREM AUSTRIACKIM 1795–1809

1797 – Młyn Jęzor tym razem jako Jenser Mühle został ponownie umieszczony na mapie.

Fragment mapy: Reymann, Karte eines Theils von Neu oder West Gallicien 1797 r., JBC

⁹ Ta i wszystkie dalsze dane dotyczące mieszkańców wsi Dąbrowa [w:] M. Leś-Runicka, *Historia Jaworzna w XIX wieku. 1795–1914*, Jaworzno 2017, s. 49, SBC.

1799 – wieś Dąbrowa liczyła 316 mieszkańców.

1801–1809

Jedną z ważniejszych zmian była organizacja samorządu wiejskiego nakazana edyktem Józefa II. Do 1800 roku ława wiejska powstała we wszystkich wsiach okręgu jaworznickiego, w tym i w Dąbrowie. Na czele ławy stał wójt. Od 1801 do 1809 roku wójtem w Dąbrowie był Marcin Guja – jego podpis widnieje na urzędowych dokumentach z tego okresu¹⁰.

1804

Jezora. Fragment mapy: A. Meyer von Heldensfeld, *Carte von West-Gallizien 1804 r.*, BCUŁ

1807 – wieś Dąbrowa liczyła 472 mieszkańców.

JĘZOR W KSIĘSTWIE WARSZAWSKIM 1809–1815

Dekret władz Księstwa Warszawskiego z 23 lutego 1809 roku wprowadzał tymczasową organizację terenową. Każda wieś i miasto stawały się osobnymi gminami. Władzę na wsi sprawował wójt wyznaczony przez prefekta. Powinien umieć czytać i pisać. Mógł zarządzać kilkoma gminami wiejskimi. Wówczas miał do pomocy sołtysa w każdej wsi. Jezor należał do Departamentu Krakowskiego, powiatu krzeszowickiego i gminy jaworznickiej. Sołtysiem wsi Dąbrowa był nadal Marcin Guja. W 1812 roku zastąpił go Jan Musiał, a w kolejnej kadencji, Jan Palian¹¹.

1815 – wieś Dąbrowa liczyła 329 mieszkańców.

¹⁰ M. Leś-Runicka, *Historia Jaworzna do...*, s. 14–15, SBC.

¹¹ Tamże, s. 16–18, SBC.

JĘZOR W RZECZPOSPOLITEJ KRAKOWSKIEJ 1815–1846

1816 – dokonano podziału administracyjnego Rzeczypospolitej Krakowskiej.

Jęzor znalazł się w X gminie wiejskiej.

Gmina X Okręgowa. – Dnia 25 Września 1823 roku o godzinie 3ciej z południa 1) Jaworzno, Podłęże Narodowe. – 2) Kopalnie w Jaworzniu Narodowe. – 3) Byczyna, Jezioriki Narodowe. – 4) Woytowstwo Byczyna Narodowe. – 5) Jeleń Narodowe. – 6) Woytowstwo Jeleń Narodowe. – 7) Kopalnie w Jeleniu Narodowe. – 8) Dąbrowa, Jezor Narodowe. – 9) Długoszyń Narodowy. – 10) Woytowstwo Długoszyń. – 11) Szczakowa. – 12) Woytowstwo Długoszyń [możliwy błąd, prawdopodobnie Woytowstwo Szczakowa – przyp. autora]¹².

1824

Jęzor nie ma większego znaczenia nawet dla niewielkiej Rzeczypospolitej Krakowskiej.
Fragment mapy: Liesganing,
Konigreich Galizien und
Lodomerien 1824 r., Archiwum
Map WIG

1826 – pierwsze wzmianki o szkole

Na własną szkołę Jęzor czekał długo. Początkowo, ten kto chciał się uczyć, musiał iść lub jechać do Jaworzna. W 1826 roku rejon szkolny, do którego należał Jęzor, obejmował: wieś Jaworzno z kolonią górniczą oraz Dąbrowę z przysiółkami – łącznie prawie 300 domów. W Jaworznie także nie było początkowo budynku szkoły. Z tego powodu funkcjonowała ona tu w różnych lokalach zastępczych. Dopiero w 1837 roku wybudowano szkołę obok kościoła parafialnego w Jaworznie¹³.

¹² „Dziennik Rządowy Wolnego Miasta Krakowa i Jego Okręgu”, 1823, nr 24, JBC.

¹³ M. Leś-Runicka, *Historia szkolnej edukacji w Jaworznie do 1945 roku*, Jaworzno, 2004, s. 131, SBC.

1827 – młyn był nadal w posiadaniu Sośnierzów.

W dokumentach z tego okresu piszą o nim „młyn Sośnicza na Przemszy”¹⁴.

1830 – Jęzor znany był wyłącznie z obfitości piasku¹⁵.

1834 – młyn należał do Ignacego Sośnierza.

Jest to ostatnia wzmianka o jęzorskim młynie, który prawdopodobnie wkrótce potem przestał funkcjonować¹⁶.

1839 – dokonano nowego podziału administracyjnego Rzeczypospolitej Krakowskiej.

W okresie Rzeczypospolitej Krakowskiej Jęzor należał do okręgu sądowego w Chrzanowie. Okręg ten obejmował 5 gmin zbiorowych, w tym gminę zbiorową Jaworzno. W 1839 roku przeprowadzono reorganizację polegającą na zniesieniu gmin i wprowadzeniu dystryktów z komisarzami na czele. Dystrykt Jaworzno obdarzony numerem V obejmował: Byczynę, Dąbrowę Narodową z Jęzorem, Długoszyn, Jaworzno, Jeleń, Szczakową, Ciężkowice, Góry Luszowickie i Luszowice¹⁷.

1843 – powstała szkoła w Dąbrowie.

W 1843 roku podzielono rejon szkolny i wyłączono wieś Dąbrowę wraz z przysiółkiem Jęzor. W Dąbrowie wybudowano nową szkołę. Teraz dzieci z Jęzora miały nieco bliżej¹⁸.

1846 – górnicy i robotnicy z Jęzora wzięli udział w powstaniu.

Od początku roku w Jaworznie i okolicach narastało rewolucyjne wrzenie. Zaangażowani byli pracownicy dozoru technicznego oraz robotnicy okolicznych kopalń i hut. Przygotowywano broń, którą początkowo ukrywał miejscowy proboszcz a następnie została ona złożona w kaplicy cmentarnej. Tu spotkali się w końcu lutego wszyscy spiskujący. Było pomiędzy nimi kilkunastu na wpół uzbrojonych robotników i górników z Niedzielisk, Pechnika, Jęzora i Jeziorek. Po krótkiej walce opanowano Jaworzno. Niektórzy spośród powstańców wyruszyli następnie do Krakowa w celu przyłączenia się do głównych sił¹⁹.

¹⁴ M. Leś-Runicka, *Historia Jaworzna do...*, s. 232, SBC.

¹⁵ G. Pusch, *Geognostische Beschreibung von Polen so wie der übrigen Nordkarpathen-Länder*, Stuttgart Tübingen, 1833, s. 162.

¹⁶ M. Leś-Runicka, *Historia Jaworzna do...*, s. 148, SBC.

¹⁷ *Taż*, *Historia Jaworzna w...*, s. 20, SBC.

¹⁸ *Taż*, *Historia szkolnej edukacji w ...*, s. 132, SBC.

¹⁹ *Tamże*, s. 122–123, SBC.

JĘZOR PONOWNIE W ZABORZE AUSTRIACKIM 1846–1918

1847 – uruchomiono linię kolejową z Mysłowic do Krakowa.

13 października 1847 roku oficjalnie uruchomiono linię kolejową przechodzącą w pobliżu Jęzora. Od tej chwili most kolejowy nad Przemszą stał się stałym elementem krajobrazu.

Koleje w zachodniej części Małopolski w XIX w. W 1847 r. pojawił się nowy element tożsamości Jęzora – kolej. Zob. A. Rams, 170 lat Kolei Krakowsko-Górnośląskiej w Szczakowej. *Przeszłość – teraźniejszość – perspektywy, Jaworzno, 2017 r., s. 55, SBC*

1847

Pieczęć wsi Dąbrowa z 1847 r.
Postać jeźdźcy związana jest z hodowlą koni
na tym terenie [w:] M. Leś-Runicka, *Historia
Jaworzna w XIX wieku. 1795–1914,
Jaworzno, 2017 r., s. 31, SBC*

1847 – ustanowiony został przykomorek celny w Jęzorze²⁰.

29 stycznia 1847 roku Kraków wraz z okręgiem został włączony do austriackiego okręgu celnego. Linią celną stała się granica z Królestwem Pruskim i Królestwem Polskim. Ustanowiono główny urząd celny w Krakowie, pograniczny celny urząd handlowy w Chełmku oraz celne urzędy pograniczne w: Jeleniu, Jęzorze, Lgocie i Modlnicy. Do 8 lutego tego roku zakazano wywozu towarów zagranicznych z Krakowa do Galicji i Austrii²¹.

1850 – ustanowiono ekspedyturę pocztową w Szczakowej.

1 grudnia 1850 roku rozpoczęła działalność placówka pocztowa w Szczakowej obejmująca swym działaniem: Szczakowę, Ciężkowice, Długoszyn, Dąbrowę, Jaworzno, Jęzor, Jeleń i Niedzieliska. Placówka miała za zadanie codziennie o godzinie 10.00 odbierać przesyłki z pociągu z Krakowa do Mysłowic i codziennie o 15.00 – przesyłki z pociągu z Mysłowic do Krakowa. Nadto miała odbierać przesyłki wiezione z Warszawy do Austrii o godzinie 12.00 i wiezione w przeciwną stronę o 15.00²².

1850

Jęzor pojawił się na mapie Królestwa Polskiego z powodu swojego granicznego położenia albo z powodu zlokalizowania tu magazynu solnego.

1852 – prowadzono dyskusje na temat utrzymania mostu drogowego pomiędzy Jęzorem a Niwką.

Pojawienie się kolei tak bardzo usprawniło transport, że zaczęto zastanawiać się nad sensem utrzymania ruchu drogowego. Ostatecznie, dla dobra lokalnych mieszkańców, postanowiono most utrzymać.

Izba wzięwszy pod rozwagę przedmiot takowy, uchwaliła oświadczyć c.k. Radzie Administracyjnej, iż zachodzi konieczna potrzeba utrzymania nadal komunikacji w mowie będącej, a to ze względu na potrzeby i dogodność mieszkańców na samej granicy Królestwa Polskiego osiadłych, dla których komunikacja drogą żelazną nie jest dostateczna²³.

1853 – zniesiono przykomorek celny II klasy w Jęzorze²⁴.

Obwieszczeniem ministerstwa skarbu i handlu z 27 października 1853 roku zlikwidowano urząd celny w Jęzorze²⁵.

²⁰ „Warszawska Gazeta Policyjna”, 1847, nr 29, s. 1, JBC.

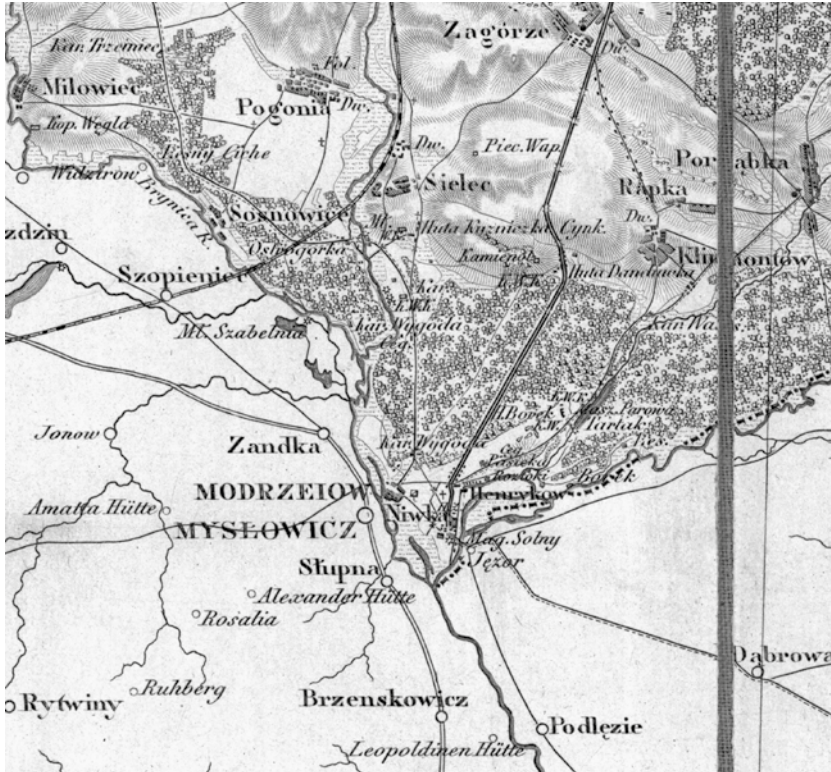
²¹ „Demokrata Polski”, T. 9: 1847, cz. 4, s. 4, JBC.

²² „Czas”, 1850, nr 279, s. 4, JBC.

²³ Tamże, 1852, nr 6, s. 2, JBC.

²⁴ „Dziennik Rządowy dla Kraju Koronnego Galicji i Lodomeryi 1853, oddz. 1, JBC.

²⁵ „Gazeta Lwowska”, 1854, nr 16, s. 1, JBC.

Magazyn solny. Fragment mapy: Topograficzna Karta Królestwa Polskiego 1850 r., WBC

1855 – Jęzor na mapie Galicji.

1859 – na mapach pojawiła się po raz kolejny nazwa Jeziora [Jęzor – przyp. red.].

1859 – w okolicach Jęzora rosły: *Viseum album* L. (jemioła pospolita) – jako pasożyt na sosnach, jodłach lub brzozech²⁶; *Salvinia natans* Hoffm. (dziurawka) – w wodach stojących lub wolno płynących²⁷; *Carex dioica* L. (turzyca) – na bagnistych i torfiastych łąkach²⁸; *Najas major* Roth. (jezierza większa [morska – przyp. red.]) – w wodach stojących²⁹; *Lindernia pyxidaria* L. (lindernia właściwa) – po brzegach rzek i stawów³⁰.

²⁶ „Rocznik Ces. Król. Towarzystwa Naukowego Krakowskiego”, T. 3: 1859, s. 379, PKBC.

²⁷ Tamże, s. 599.

²⁸ Tamże, s. 561.

²⁹ Tamże, s. 539.

³⁰ Tamże, s. 469.

Fragment mapy: C. von Kummersberg, Umgebung von Oswiecim 1855 r., RCIN

Jeziora. Fragment mapy: W. Chrzanowski, Karta dawnej Polski z przyległymi okolicami krajów sąsiednich według nowszych materiałów, 1859 r., KPBC

1864 – zamożny włościanin Marcin Sośnierz wynajął dom na koszarzy austriackiej straży pogranicznej w Jęzorze³¹.

³¹ „Chwila”, Kraków, 1864, nr 18, s. 2, JBC.

1867 – można jeszcze było zobaczyć ruiny młyna³².

1872 – utworzenie nowej jednostki administracyjnej obejmującej Jęzor.

Jaworzno z przysiółkami: Pechnikiem, Niedzieliskami, Jeziorkami i Jęzorem tworzyły jedną jednostkę administracyjną. Starostwo, urząd podatkowy i rada powiatowa tej jednostki mieściły się w Chrzanowie. Dyrekcja Obwodowa Skarbu oraz Sąd Obwodowy – w Krakowie. Sąd Powiatowy i Notariat – w Chrzanowie. Urząd Parafialny i Urząd Pocztowy – w Jaworznie. Ludność wg spisu z 1870 roku wynosiła 2760 osób. Grunty orne obejmowały 2813 morgów, łąki i ogrody – 500 morgów, pastwiska – 600 morgów, lasy 3781 morgów. Właścicielem było Towarzystwo Akcyjne Lasowe. Ostatecznie na połowie całego tego terenu rosły lasy³³.

1872 – ogłoszono wiadomość o dzierżawie propinacji w Państwie Jaworznickiem. Prawo propinacji na okres od 1 stycznia 1873 do 31 grudnia 1875 miało być dzierżawione albo sekcjami albo w całości. Jęzor znajdował się w pierwszej sekcji wraz z Jaworzniem i innymi przysiółkami Jaworzna: Pechnikiem, Niedzieliskami i Podłężem³⁴.

1875 – Jęzor na mapie geologicznej.

Fragment mapy geologicznej przedstawiającej okolice Jęzora. Warto zwrócić uwagę na liczne kopalnie węgla i cynku, wydobywanych w tym czasie z płytko leżących pokładów, przedstawione w postaci równoległych linii. Zob. Mapa geognostyczna Radomskiej, Kieleckiej i części Petrakowskiej gubernii pomiędzy rzekami Wisłą, Pilicą i Przemszą białą, Krigar Andrzej,

Litografia Ottona Flecka, Warszawa, 1875 r., JBC

³² M. Kantor-Mirski, dz. cyt.

³³ K. Orzechowski, Przewodnik statystyczno topograficzny i skorowidz obejmujący wszystkie miejscowości z przysiółkami w Królestwie Galicji, W.X. Krakowskiem i X. Bukowinie, według najświeższych skazówek urzędowych, Kraków 1872, PKBC.

³⁴ „Czas”, R. 25: 1872, nr 169, s. 4, JBC.

1877 – na granicy z Prusami w Jęzorze rozciągnięty został kordon wojskowy z powodu epidemii księgosuszu na Śląsku. Kordon tworzyli żołnierze 40. Pułku Piechoty im. Barona Rupprechta, w większości byli to Polacy³⁵.

1878 – pierwsza mapa Jęzora ukazująca charakterystyczne ukształtowanie jego terenu.

Z Jęzora prowadzi droga do Łubowca. Przy tej drodze, jeszcze na terenie Jęzora stoi kapliczka. Droga krzyżuje linię kolejową. Jedyne wiadukt kolejowy znajduje się w innym miejscu – na południe od Jęzora. Od tego punktu zaczynają się drogi: do Podłęża oraz do Łubowca. Na południowy zachód od Jęzora rozciągają się łąki. Na południowy wschód – lasy. Brak bezpośredniego połączenia z Niwką.

Fragment mapy z 1878 r.

1882 – Jęzor należał do ubocznego urzędu cłowego II klasy z Jaworzna³⁶.

1882 – opisanie Jęzora.

Tym razem opis Jęzora pojawił się w *Słowniku Geograficznym Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*: „Jęzór, przysiółek Jaworzna, powiat chrzanowski, u zbiegu Białej i Czarnej Przemszy, na płn. od dr. żel. Szczakowa–Mysłowice”³⁷. To tylko jedno zdanie, ale doskonale charakteryzujące miejscowość.

1885 – wieś Dąbrowa liczyła 1082 mieszkańców.

1886 – wieś Dąbrowa liczyła 1132 mieszkańców.

1890 – wieś Dąbrowa liczyła 1098 mieszkańców.

³⁵ „Czas”, R. 30: 1877, nr 61, s. 2, JBC.

³⁶ „Dziennik Ustaw i Rozporządzeń Krajowych dla Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielki Księstwem Krakowskim”, 1882, s. 258, JBC.

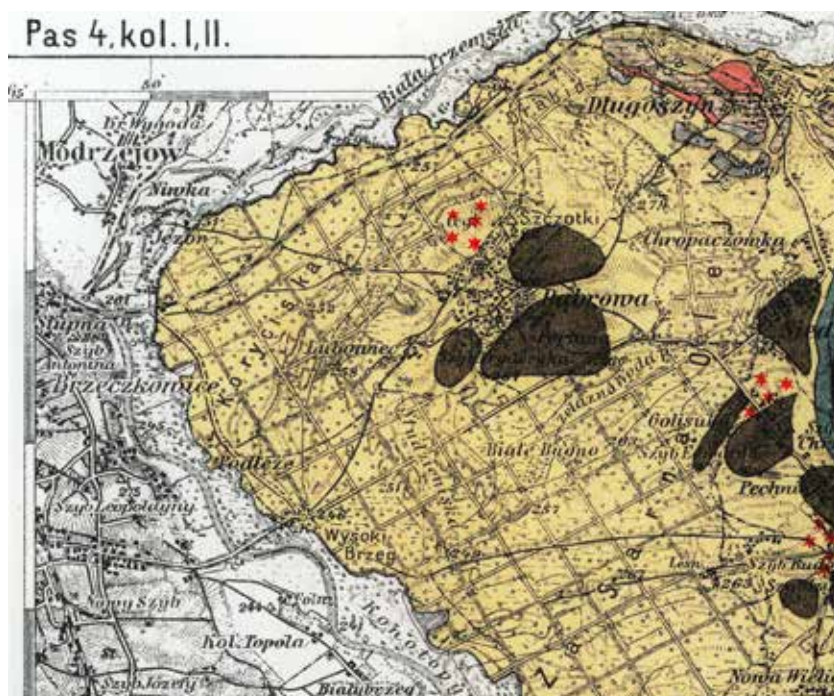
³⁷ Jęzor [w:] SGKP, T. 3, s. 592.

1893

Rzeza, granica i kolej – determinanty życia w Jęzorze. Fragment mapy: Karte des Deutschen Reiches, ok. 1893 r., David Rumsey Map Collection

1895 – Jęzor na mapie geologicznej.

Wokół Jęzora widoczne piaski dyluwialne, a nieco dalej głązy narzutowe, łupki i piaskowce. Fragment mapy: S. Zaręczny, Mapa Geologiczna Krakowskiego Okręgu, 1895, PBC

1895 – wieś Dąbrowa liczyła 1142 mieszkańców.

1897–1900 – Jęzor należał do okręgu poborowego w Jaworznie.

Okręg poboru podatku Jaworzno składał się z następujących miejscowości: Jaworzno, Pechnik, Jęzor, Wysoki Brzeg, Dąbrowa Narodowa z Podłężem, Szczakowa wieś i dworzec kolejowy, Długoszyn, Niedzieliska, Ciężkowice, Poczekana, Pieczysko, Góry Luszowieckie, Byczyna, Jeziorki, Jeleń, Bory Jeleńskie i Luszowice. Miejscowości wchodzące w skład okręgu liczyły według spisu 17197 mieszkańców³⁸.

1897 – wieś Dąbrowa liczyła 1909 mieszkańców.

1898

Koło Jęzora przechodzi jedyna w okolicy kolej dwutorowa. Fragment mapy: S. Kornman, *Inżyniera Kornmana mapa dróg bitych, żelaznych i wodnych Galicji i Bukowiny*, Freytag i Berndt, Wiedeń, 1898 r., JBC

1900 – wieś Dąbrowa liczyła 1120 mieszkańców.

1901 – w Jęzorze znajdowała się jedyna stacja wodowskazowa na Przemszy³⁹.

³⁸ „Gazeta Lwowska”, 1897, nr 223, s. 10, JBC.

³⁹ „Alegata do Sprawozdań Stenograficznych z Pierwszej Sesji Ósmego Peryodu Sejmu Krajowego Królestwa Galicji i Lodomeryi z Wielki Księstwem Krakowskim z roku 1902/903, Sejm Krajowy, Lwów 1902–1903, alegat 2, s. 46, JBC.

1903 – wieś Dąbrowa liczyła 1277 mieszkańców.

1904 – 21 sierpnia tego roku odbył się w Jęzorze III zlot śląskiego Sokoła.

1905 – wieś Dąbrowa liczyła 1368 mieszkańców.

1905 – powstała szkoła w Jęzorze.

Dopiero w 1905 roku powstała pierwsza szkoła w samym Jęzorze. Była to początkowo szkoła jednoklasowa⁴⁰, a następnie – dwuklasowa⁴¹. W 1905 roku rozpisano konkurs na posadę nauczyciela⁴². Konkurs ponawiano w kolejnym roku⁴³. Nie wiadomo, kto został pierwszym nauczycielem w Jęzorze. W 1906 i 1907 roku nauczycielem nadetatowym jednoklasowej szkoły w Jęzorze był Klemens Zbylut⁴⁴. Czy to on był pierwszy?

1906 – wieś Dąbrowa liczyła 1403 mieszkańców.

Z Jęzora prowadzi droga do Dąbrowy. Przy tej drodze, jeszcze na terenie Jęzora stoi kapliczka. Droga krzyżuje linię kolejową. Jedyne wiadukt kolejowy znajduje się w innym miejscu – na południe od Jęzora. Do tego wiaduktu prowadzi druga droga. Za wiaduktem zaczynają się drogi: do Podłęża oraz do Łubowca. Na południowy zachód od Jęzora rozciągają się łąki. Na południowy wschód – lasy. Brak bezpośredniego połączenia z Niwką. Tuż za wiaduktem kolejowym istnieje przystanek kolejowy Jęzor.

Jęzor i przystanek kolejowy Jęzor.

*Fragment mapy: Spezialkarte
der österreichisch-ungarischen
Monarchie, 1906, JBC*

⁴⁰ Dziennik Urzędowy C.K. Rady Szkolnej Krajowej w Galicyi, 1905, całość, s. 388, JBC; „Gazeta Lwowska”, 1905, nr 190, s. 5, JBC.

⁴¹ M. Leś-Runicka, *Historia szkolnej edukacji ...*, s. 185, SBC.

⁴² Dziennik Urzędowy C.K. Rady Szkolnej Krajowej w Galicyi, 1905, całość, s. 445, JBC; „Gazeta Lwowska”, 1905, nr 190, s. 5, JBC.

⁴³ Dziennik Urzędowy C.K. Rady Szkolnej Krajowej w Galicyi, 1906, całość, s. 76, JBC.

⁴⁴ *Schematyzm galicyjski*, 1906 i 1907, s. 570, BCMTG.

1907 – 18 sierpnia tego roku odbył się na Jęzorze VI zlot śląskiego Sokoła.

1907 – kierownikiem szkoły w Jęzorze został nauczyciel Rudolf Lubaczewski⁴⁵.

1908 – powstał plan połączenia kolejowego Galicji z Królestwem Polskim.

Pojawiły się plany połączenia Królestwa z Galicją poprzez projektowany most łączący starą Niwkę z Jęzorem. Poprzez most miałyby być przeprowadzona linia kolejowa dochodząca do linii Mysłowice–Szczakowa na stacji Jęzor. Wiązałoby się to z utworzeniem nowej komory celnej w Nivce. Ostatecznie połączenie takie nie powstało. Zbyt wielu stronom, poza polską, było to nie na rękę⁴⁶.

1908 – Bester „dość lichy po polsku mówi[ący]” był sołtysem gminy jęzorskiej⁴⁷.

1909 – wieś Dąbrowa liczyła 1544 mieszkańców.

1910 – wieś Dąbrowa liczyła 1598 mieszkańców.

1910 – opisanie Jęzora.

Z Galicji. [...] Tuż nad Przemszą, naprzeciw pomnika Bismarcka, co dumnie sterczy, gdzie trzy mocarstwa się schodzą, rozsiadła się kolonia, zwana Jęzor, należąca do gminy Jaworzna. Ludność tam polska, na wskroś robotnicza, licząca około tysiąca głów. Wszyscy pracują w kopalniach i fabrykach pruskich. W ich mowie i obyczajach znać już wpływ pracodawcy. Do kościoła w Jaworznie nie chodzą, bo prawie 2-milowa droga; chodzą do Mysłowic. Warunki ich są trudne, wprost opłakane, gdyż cały Jęzor jest w rękach jednego człowieka, Bestera. Robotnicy mieszkają jak gdyby w norach i materialnie są zupełnie od niego zależni⁴⁸.

1910 – 21 sierpnia tego roku odbył się na Jęzorze VIII zlot śląskiego Sokoła.

1913 – do dwuklasowej⁴⁹ szkoły w Jęzorze uczęszczała niemal setka dzieci⁵⁰.

⁴⁵ Dziennik Urzędowy C.K. Rady Szkolnej Krajowej w Galicji, 1907, całość, s. 348, JBC.

⁴⁶ „Górnoślązak”, R. 7: 1908, nr 265, s. 6, SBC.

⁴⁷ Tamże, nr 75, s. 3, SBC.

⁴⁸ „Górnoślązak”, R. 9: 1910, dodatek do nr 29, SBC.

⁴⁹ M. Leś-Runicka, *Historia szkolnej edukacji ...*, s. 74, SBC.

⁵⁰ Tamże, s. 211.

*Jęzor widziany z pruskiej strony. Sanierungs-Kommando an der Dreikaiser-Ecke,
Sosnowice, SBC*

1914 – wieś Dąbrowa liczyła 1686 mieszkańców.

1914 – zamknięcie szkoły.

Wybuch I wojny światowej przerwał naukę. Szkołę zajęli żołnierze austriaccy. Naukę podjęto ponownie po roku, 30 sierpnia 1915⁵¹.

1915 – widok mostu kolejowego nad Przemszą.

*Widok mostu kolejowego nad Przemszą po 1907 r, prawdopodobnie ok. 1915 r. Landschaft
an der Dreikaiserreichsecke in Oberschlesien, Steckel Max, Kattowitz, SBC*

⁵¹ sp21sosnowiec.superszkolna.pl (dostęp: 2019).

1915 – wieś Dąbrowa liczyła 1728 mieszkańców.

1915 – rozgraniczenie Rzeszy Niemieckiej i Austro-Węgier na zajętych terenach Królestwa Polskiego.

Tereny nad Przemszą zostały odebrane Rosjanom już we wczesnym okresie I wojny światowej. Wkrótce dokonano na nich rozgraniczenia stref interesów niemieckich i austriackich. Linia rozgraniczenia biegła od Jęzora przez ok. 10 km w kierunku północno-wschodnim, następnie zakreślała łuk ku zachodowi otaczając zajęte przez Austro-Węgry Zagłębie Dąbrowskie z wyłączeniem Będzina, który znalazł się w strefie niemieckiej.

W tym samym roku wyznaczono też punkty, w których można było przekroczyć granicę „pieszo, konno, wozami, brykami lub automobilami” pomiędzy Galicją Zachodnią a Prusami i Królestwem Polskim. Jeden z tych punktów znajdował się w Jęzorze przy gościńcu do Mysłowic „na Szląsku pruskim”⁵².

1916 – wieś Dąbrowa liczyła 1753 mieszkańców.

1914–1918

Mieszkańcy Jęzora brali zapewne udział w Wielkiej Wojnie. Ilu ich było – nie wiadomo. Pewną wskazówkę mogą stanowić losy Piotra Florkiewicza z Jęzora, który zaginął w czasie tej wojny i kilka lat później został uznany za zmarłego. Florkiewicz służył w 16 pułku strzelców⁵³. Był to 16. Pułk Obrony Krajowej, który 11 kwietnia 1917 roku został przemianowany na 16. Pułk Strzelców „Kraków”. W 1914 roku 82% żołnierzy tego pułku stanowili Polacy. Być może do tej jednostki trafili także sąsiedzi Piotra Florkiewicza.

JĘZOR W II RZECZPOSPOLITEJ 1918–1939

1918 – ostatecznie zniknęła granica na Białej Przemszy.

1919

Wciąż istniała granica pomiędzy Polską a Górnym Śląskiem. Napięcie i niepewność towarzyszące powojennym zmianom znalazły swój wyraz 26 maja 1919 roku. Wyleciał wówczas w powietrze żelazny most na Przemszy. Przypuszczano, że zdarzyło się to przez nieostrożność, gdyż oba mosty w kierunku Mysłowic były wcześniej zaminowane⁵⁴.

⁵² „Dziennik Ustaw i Rozporządzeń Krajowych dla Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim”, 1915, cz. 8, s. 60, JBC.

⁵³ „Gazeta Lwowska”, 1925, nr 68, s. 5, JBC.

⁵⁴ „Robotnik”, R. 25: 1919, nr 577, s. 3, JBC.

1919–1922

Jęzor okazał się schronieniem dla powstańców w okresie I powstania śląskiego. Wycofali się tu z Mysłowic, po zakończonych niepowodzeniem walkach, prowadzonych od 18 do 20 sierpnia 1919 roku z siłami niemieckimi wspartymi pociągiem pancernym⁵⁵. Nie gwarantowało to całkowitego bezpieczeństwa, gdyż polski posterunek graniczny w Jęzorze był także ostrzeliwany przez artylerię niemiecką. Ogień tej artylerii zranił dowódcę posterunku oraz 5 osób cywilnych⁵⁶. Nie wiadomo, ilu mieszkańców Jęzora brało udział w powstaniach śląskich. Na 16. liście zweryfikowanych uczestników powstań śląskich odnalazłem tylko jednego – Pawła Zielosko⁵⁷.

1922

W wyniku III powstania śląskiego Komisja Międzysojusznicza przeprowadziła nowy podział Górnego Śląska i 14 lipca 1922 roku oficjalnie przekazała Polakom władzę nad jego częścią wschodnią. Następnego dnia przestała istnieć ostatnia granica w pobliżu Jęzora. W związku z przesunięciem granicy, 31 lipca 1922 roku, zlikwidowano posterunek Policji Państwowej w Jęzorze. Rewir posterunków z Jęzora i Wysokiego Brzegu przeniesiono do Dąbrowy⁵⁸.

Zanim jednak do tego doszło, w Jęzorze miała miejsce znamienita uroczystość. Dwa miesiące wcześniej, w dniu św. Floriana, mieszkańcy Jęzora pożegnali się z przeszłością „znosząc słupy graniczne”⁵⁹.

Po prawej Jęzor w latach międzywojennych, NAC

⁵⁵ „Siedem Groszy”, R. 4: 1935, nr 224, s. 3, SBC.

⁵⁶ „Ziemia Będzińska: przeszłość, teraźniejszość, kultura”, R. 3: 1970, s. 33, SBC.

⁵⁷ „Wiadomości Związkowe Związku Powstańców Śląskich”, R. 2: 1938, nr 3, s. 18, SBC.

⁵⁸ *Zmiany organizacyjne w okręgu krakowskim P.P.*, „Gazeta Administracji i Policji Państwowej”, 1922, nr 34, s. 10, JBC.

⁵⁹ *Ze związku floriańskiego w Zagłębiu*, „Iskra”, R. 13: 1922, nr 100, s. 2, JBC; *Precz ze słupami granicznymi*, „Kurier Zagłębia”, R. 16: 1922, nr 101, s. 3, JBC.

1923 – rozpoczęto budowę drogi z Jęzora do Niwki⁶⁰.

1924

Budowa nowej Polski miała w Jęzorze skromne wymiary. Rozpoczęto ją od wzniesienia przystanku kolejowego „Jęzor”. Nową stację kolejową tworzyło: kilka torów, piętrowy budynek mieszkalny, pomieszczenia dla personelu oraz dwie strażnice⁶¹.

Współczesne zdjęcie przystanku Jęzor

1925 – reorganizacja szkoły.

Wraz z rozrastaniem się Jęzora, w szkole przybywało uczniów. W 1922 roku było ich 234, a w 1925 roku – 208⁶². Było to prawdopodobnie głównym powodem reorganizacji szkoły, która od 15 stycznia 1925 roku funkcjonowała jako pięcioklasowa⁶³. Wiadomość ta nie jest pewna, gdyż w innych źródłach jest mowa o czteroklasowej szkole jeszcze w 1930 roku⁶⁴. 15 kwietnia 1925 ro-

⁶⁰ „Poseł Ewangelicki”, 1923, nr 1–50, s. 103, SBC.

⁶¹ „Górnoślązak”, R. 23: 1924, nr 216, s. 3, SBC; „Katolik Codzienny”, R. 27: 1924, nr 273, s. 5, SBC.

⁶² M. Leś-Runicka, *Historia szkolnej edukacji ...*, s. 213, SBC.

⁶³ sp21sosnowiec.superszkolna.pl, (dostęp: 2019).

⁶⁴ M. Leś-Runicka, *Historia szkolnej edukacji ...*, s. 98, SBC.

Fragment mapy: *Vojenský zeměpisný ústav, 1925 r., Archivum Map WIG*

ku szkoła otrzymała imię Władysława Jagiełły. Była wtedy jedną z dziewięciu szkół na terenie Jaworzna i miała numer 8⁶⁵.

1926–1927 – projekt i budowa kolei piaskowej.

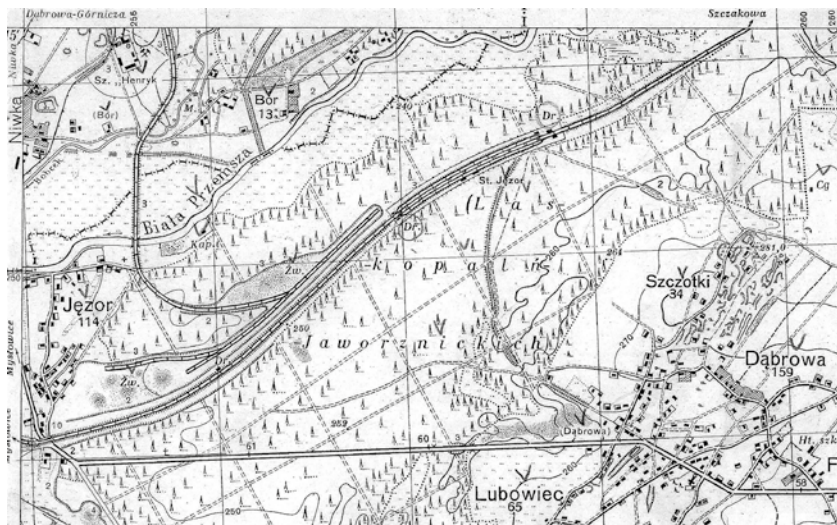
Towarzystwo „Hrabia Renard” wyczerpało własne pokłady piasku potrzebnego do wypełniania wyrobisk kopalnianych. W związku z tym zawarło ono umowę z Towarzystwem Kopalni Jaworznickich wydzielając tereny piaskowe o pojemności 47 740 000 metrów sześciennych. Aby uzyskać do nich dostęp, Towarzystwo zaplanowało budowę kolei łączącej pozyskane tereny z kopalnią Renard. Główna linia miała wynosić 8,5 km. Od niej miały odchodzić dwie bocznicę kolejowe, w tym jedna – przez Białą Przemszą do Jęzora. Ta bocznicę wymagała wybudowania żelbetonowego mostu ponad rzeką. W 1926 roku rozpoczęto prace wstępne obejmujące niezbędne pomiary oraz czynności prawne związane z koniecznością wykupu lub wywłaszczenia terenów nieobjętych dzierżawą a koniecznych do budowy linii kolejowej. Jeszcze w tym samym roku podjęto prace na większą skalę zapewniając, że zatrudnieni przy nich zostaną jedynie bezrobotni z Sosnowca⁶⁶.

W 1927 roku budowa kolei piaskowej była już mocno zaawansowana. Zniwelowano teren, wybudowano nasyp i położono szyny na trasie 8500 metrów. Do wykonania pozostały jeszcze dwa mosty, w tym jeden ponad Białą Przemszą. W budowie uczestniczyła firma Lubiński i Jaskólski. W kwietniu 1927 roku, w czasie układania toru doszło do wykolejenia się

⁶⁵ Tamże, s. 130, SBC

⁶⁶ *Budowa linii kolejowej*, „Polonia”, R. 3: 1926, nr 189, s. 7, SBC.

lokomotywy i kilku wagonów. Szczęśliwie nie było ofiar w ludziach⁶⁷. Koszty budowy wyniosły około 1 mln złotych. Zatrudniono przy niej 450 robotników. Pomimo przeszkód pracę ukończono jeszcze w tym samym roku⁶⁸.

Przebieg kolei piaskowej. Kolej ta rozlewa się po terenie Jęzora niczym lawa wypływająca z czynnego wulkanu. Jakże różni się ona charakterem od znajdującej się w pobliżu linii kolejowej Mysłowice–Szczakowa. Fragment Mapy Szczegółowej Polski 1933 r., Wydział Geografii i Studiów Regionalnych Uniwersytetu Warszawskiego

1928 – istniały: stocznia i przystań na Przemyśły.

1930 – opisanie Jęzora.

[...] nową i zupełnie do warunków miejscowych przystosowaną jest osada na terenie byłego zaboru austriackiego, zwana Jęzor, którą to nazwę zdaje się przyjęła od długiego pasa ziemi wciskającego się weń od strony zaboru rosyjskiego w Nivce. Kilkanaście prowizorycznie wybudowanych na pustkowiu domów, mających służyć za schronienie i oparcie się dla przemysłników, nadawało wybitną cechę typowego osadnictwa tymczasowego. Dziś ulega ono zmianie na stałe i rozrasta się, co widać w systemie trwalszej budowy i staranności w obejściu. Trójjaborowe budynki celne objęła dziwnym zrządzeniem losów jedna polska Dyrekcja celi w Mysłowicach. Na Jęzorze stoi jeszcze do dziś dnia żelazny

⁶⁷ Zerwanie się mostu, „Polska Zachodnia”, R. 2: 1927, nr 116, s. 6, SBC; Katastrofa na torze Sosnowiec–Jęzor, „Dziennik Pracy, Ekspres Zagłębia”, R. 2: 1927, nr 117, s. 3, JBC.

⁶⁸ Sprawy gospodarcze, „Górnoślązak”, R. 26: 1927, nr 192, s. 3, SBC.

mostek, służący dla miejscowego ruchu granicznego, a używany i wykorzystywany sprytnie przez ludność całego Śląska podczas gromadnych wycieczek do Krakowa, szczególnie przez tych, którzy pozostając w służbie pruskiej nie chcieli swą osobą zwracać uwagi swych władz na głównych stacjach pogranicznych, na których kręciło się wiele tajnej policji, baczącej pilnie na wyjeżdżających, szczególnie podczas wielkich uroczystości narodowych w Krakowie. Naprzeciwno wznosi się wieża wolności, ongiś Bismarka, wystawiona przez rząd pruski, jako symbol niewzruszalności granic państwa pruskiego. Wszystko, jak sen znikło [...] pozostał tylko ten sam lud, który tu ongiś przed wiekami był, jako dowód, że trwalszy tu jego byt nad tych, którzy tu byli ale już „nie są”. Kończąc tych parę słów, nie można wstrzymać się od nasuwającej się uwagi: w jaki to sposób miejscowości zamarte i bez życia, rozdzielone kordonami, ożywiają się przy jednoczeniu i odwróceniu wskutek tego dotychczasowych dróg handlowych⁶⁹.

1933 – wybudowano szosę asfaltową z Krakowa do Jęzora.

Szosa już wkrótce okazała się za wąska, zwłaszcza dla większych pojazdów, takich jak autobusy Śląskiej Linii Autobusowej z Katowic do Krakowa. Najbardziej niebezpiecznym miejscem okazał się zakręt przechodzący pod jednym z prześel wiaduktu kolejowego. Było to miejsce wielu tragicznych wypadków. Już wkrótce zaczęto apelować do władz o przeprowadzenie drogi także pod drugim prześel wiaduktu i rozdzielenie dwóch kierunków ruchu.

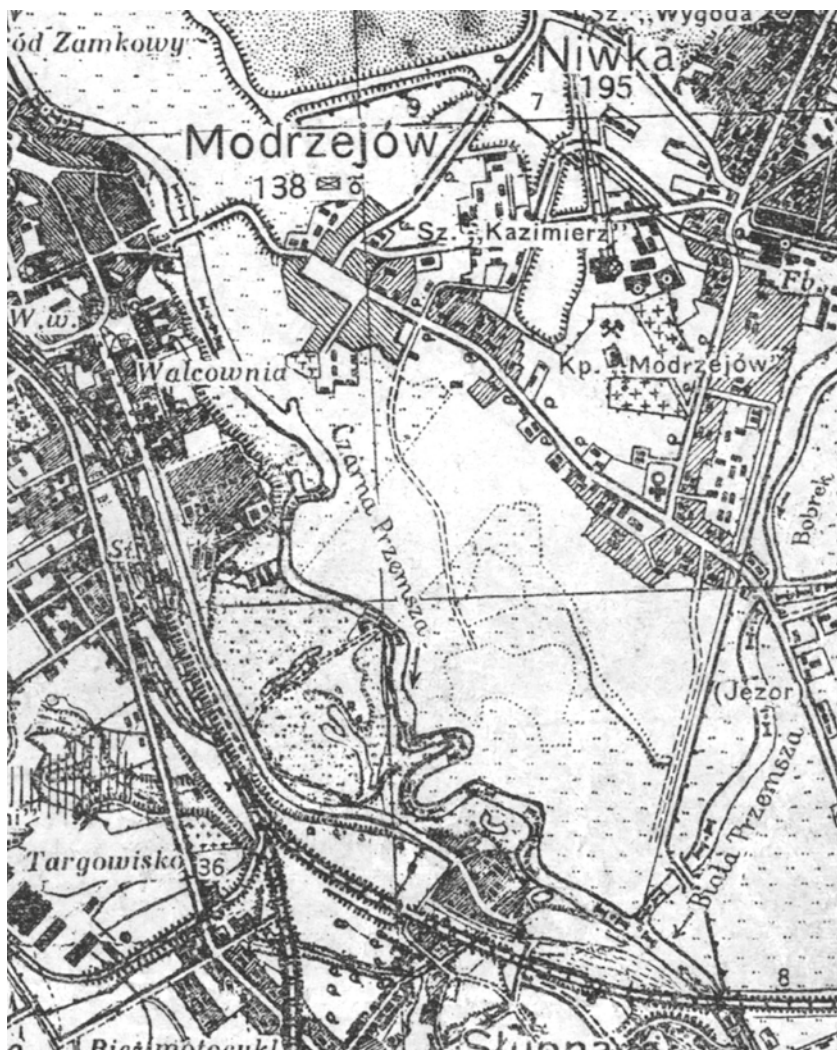
Szosa z Jaworzna do Jęzora. Fragment Mapy Terytorialnej Polski, 1933 r., Archiwum Map WIG

1934 – starania o zatarcie śladów zaborów.

Pomimo upływu kilkunastu lat od czasów, w których Jęzor był miejscowością graniczną, istniały nadal ślady dawnej przeszłości. Niektóre irytowały mieszkańców⁷⁰, choć, z dzisiejszego punktu widzenia, nie powinny. Tak odczuwano nawet samą nazwę miejscowości – przysiółek Jęzor. Ówczesnym zdaniem nazwa ta wskazywała na dawną przynależność do austriackiego zaboru.

⁶⁹ „Ziemia: dwutygodnik krajoznawczy ilustrowany”, R. 15: 1930, nr 7, s. 9, ŚBC.

⁷⁰ „Siedem Groszy”, R. 3: 1934, nr 46, s. 8, SBC.

Mosty na Białej Przemszy: drogowy i kolejowy dla kolei wąskotorowej. Most kolejowy na Czarnej Przemszy. Fragment Mapy Szczegółowej Polski, P48-S28-B Mysłowice 1933 r., Wydział Geografii i Studiów Regionalnych Uniwersytetu Warszawskiego

Podobnie nieznośne dla mieszkańców było istnienie w Jęzorze ekspozytury Straży Porządkowej Miejskiej z Jaworzna, niezależnie od Policji Państwowej, mającej placówkę w Dąbrowie. Obie formacje porządkowe miały na terenie Jęzora podobne kompetencje. Pierwsza jednak była traktowana jako symbol rozbicia, a druga – zjednoczenia ziem polskich.

1934 – Jęzor w gminie Dąbrowa.

Gmina Dąbrowa obejmowała oprócz wsi Dąbrowa także przysiółki: Jęzor, Wysoki Brzeg i Kopalnia Szczotki. Gmina należała do powiatu chrzanowskiego i liczyła przeszło 2000 mieszkańców. Wcześniej mieszkańcy gminy pracowali w kopalniach „Szczotka” i „Przemsza”. Kopalnie te unieruchomiono w 1925 roku. Spowodowało to masowe bezrobocie na terenie gminy. Gmina nie posiadała ani większości gruntów na swoim terenie – te należały do zarządu Gwarectwa, ani pieniędzy – budżet roczny gminy nie przekraczał 1000 zł. Bezrobotni mieszkańcy utrzymywali się z wydobywania węgla z płytko położonych pokładów w tzw. biedaszybach. Mieszkali najczęściej w lepiankach krytych słomą. Policja miejscowa składająca się z trzech funkcjonariuszy nie miała zbyt wiele do roboty: „nie ma komu ukraść i byłoby bezcelowe kogo napaść”. Mieszkający głównie w Jęzorze przestępcy działali poza terenem gminy⁷¹.

W jednej z lokalnych gazet⁷² znajdujemy takie oto opisanie Jęzora:

*Tablica przy drodze do Jęzora,
„Siedem Groszy”,
R. 3: 1934, nr 46, s. 8, SBC*

Jeszcze przed kilku laty w Jęzorze stało zaledwie kilka domów. Obecnie jest ich bardzo dużo. Ziemia tam tania, bo same piaski. Domki te jednak budowało się i buduje jak, gdzie i kto chce. Na około 100 domów porozrzucanych na dość dużej przestrzeni, nie ma ani jednej bitej drogi z wyjątkiem gościńca głównego prowadzącego do Krakowa. Do domów i domków mieszkalnych prowadzą wąskie ścieżki.

W Jęzorze często bawi policja szukając tutaj przestępców, poszukiwanych również przez władze na Śląsku i w Kongresówce. W lecie Jęzor jest miejscem wycieczkowym. Na terenie jego leżą olbrzymie lasy gwarectwa Jaworznickiego, a nadto Jęzor posiada nad Białą Przemszą plażę kąpielową. Jęzor posiada również dworzec kolejowy przy głównym szlaku kolei Katowice–Kraków. Życie towarzyskie istnieje tylko w miejscowym klubie sportowym, który posiada własne boisko.

⁷¹ Bieda i nędza gości pod strzechami Dąbrowy, „Siedem Groszy”, R. 3: 1934, nr 47, s. 8, SBC i JBC.

⁷² Na dawnej granicy trzech państw, Tamże, nr 46, s. 8, SBC i JBC.

Na szczególną uwagę zasługuje wiadukt kolejowy w Jęzorze.

W tym roku Jęzor nadal nie posiadał sieci wodociągowej ani kanalizacji. Woda była czerpana z nielicznych studni oraz z przekopu, gdzie kopalnia „Renard” wydobywała piasek⁷³.

1935 – pomiędzy Katowicami a Krakowem zaczęła regularnie kursować luxtorpeda⁷⁴.

Życie Jęzora od 1848 roku toczyło się w cieniu kolei. Kolej była ważna, bo poza nią niewiele tu było rzeczy ważnych. W 1935 roku po torach przecinających Jęzor przejechał po raz pierwszy nowoczesny pociąg zwany luxtorpedą. Musiał budzić zachwyt, zwłaszcza że trasę z Mysłowic do Krakowa pokonywał w czasie nieosiągalnym jak do tej pory dla współczesnych pociągów.

Luxtorpeda w Zakopanem. Ten pociąg mógł przejeżdżać przez Jęzor, gdyż wszystkie Luxtorpedy, a było ich sześć, stacjonowały w Krakowie, a jedna z nich regularnie jeździła do Katowic, NAC

1935 – kłopoty z pocztą.

Z Jęzora donoszą nam o skandalicznych brakach przy dostarczeniu poczty dla obywateli miejscowych. Rzecz nie do wiary – ale jest faktem, że obywatele Jęzora muszą sami utrzymywać gońca, który dostarcza im poczty z Modrzejowa. Gońca tego muszą opłacać dodatkowo, poza opłaceniem znaczka pocztowego.

⁷³ „Gazeta Robotnicza”, R. 39: 1934, nr 172, s. 6, SBC.

⁷⁴ „Siedem Groszy”, R. 4: 1935, nr 294, s. 7, SBC.

Skandalem jest, że poczta w Modrzejowie znajdująca się zaledwie kilometr od Jęzora, przy istnieniu komunikacji autobusowej nie może dostarczyć listów i przesyłek pocztowych do Jęzora, do czego jest zobowiązana. Zwracamy się do Min. Pocht i Telegrafów, by zmieniło te niesłychane, wcale nie europejskie stosunki⁷⁵.

1936 – żelazny most kopalniany dla pieszych został zamknięty z powodu złego stanu technicznego.

Apelowano, aby mostu nie zamykać, ale raczej go naprawić⁷⁶.

1936 – powstał projekt utworzenia nowego miasta, w skład którego wchodziłby Jęzor⁷⁷.

Przynależność administracyjna Jęzora do gminy w Jaworznie powoli traciła swoje uzasadnienie. Związki z Jaworzniem stawały się coraz słabsze, związki z najbliższą okolicą – coraz silniejsze. W oczekiwaniu na zmiany zaczęto planować przyszłość. W latach trzydziestych XX wieku powstał projekt utworzenia z Niwki, Jęzora i Modrzejowa nowego miasta o nazwie „Przemsza”. Liczono na planowany rzeczny port handlowy, wokół którego miasto takie mogłoby się rozwijać.

1937–1938 – wyłączenie Jęzora z terenu gminy Jaworzno i starania o przyłączenie go wraz z Niwką do Mysłowic.

W 1937 roku Jęzor został ostatecznie wyłączony z terenu gminy Jaworzno i włączony do gminy Niwka. Wobec rozwiania się nadziei na utworzenie nowego, niezależnego organizmu miejskiego, obie miejscowości starały się o włączenie ich do Mysłowic. Liczono na korzyści, jakie wyniknęłyby z przyłączenia do województwa śląskiego⁷⁸.

Dyskusje na temat nowego podziału terytorialnego trwały w kolejnym roku. Interweniowano o podjęcie ostatecznej decyzji. W połączeniu z Mysłowicami widziano rozwiązanie wielu problemów gospodarczych. Liczono na nowe inwestycje oraz poprawę codziennego bytu. Przypominano, że Jęzor i Niwka „były ongiś składową częścią majątku myślowickiego, a przez to należały już do Śląska, tylko nieszczęśliwy podział Śląska przez zaborców odłączył ich od Mysłowic”. Zwracano uwagę na dowody zaniedbania miejscowości przez odległe Jaworzno. Podnoszono sprawy: braku planu przestrzennego i wynikającej stąd chaotycznej rozbudowy, braku infrastruktury jak ulice i kanalizacja, ciągłych kłopotów z oświetleniem⁷⁹.

⁷⁵ „Gazeta Robotnicza”, R. 40: 1935, nr 224, s. 6, SBC.

⁷⁶ *Fatalny most kopalniany w Mysłowicach*, „Katolik”, R. 70: 1936, nr 144, s. 2, SBC.

⁷⁷ *O miasto przyszłości nad rzeką Przemszą*, „Expres Zagłębia”, R. 11: 1936, nr 173, s. 4, JBC.

⁷⁸ „Gazeta Robotnicza”, R. 41: 1937, nr 161, s. 6, SBC; *Jęzor połączony z Niwką*, „Katolik”, R. 71: 1937, nr 138, s. 2, SBC.

⁷⁹ „Gazeta Robotnicza”, R. 5: 1938, nr 30, s. 6, SBC.

1938 – nadal obowiązywały niektóre przepisy z czasu zaborów.
W recenzji książki Bronisława Fruhlinga *Ustawy samochodowe* pisano:

[...] nasuwa się jedna smutna refleksja: że na małej połaci kraju, przy jednym rozporządzeniu administracyjnym obowiązują ciągle jeszcze dwa ustawodawstwa; nie każdy automobilista wie o tym, że jadąc niedzielną wycieczką w Beskidy i przekraczając granicę czarnego i zielonego Śląska dostaje się pod rząd innego prawa i innych zasad odpowiedzialności. Jeżeli zaś pojedzie z Katowic do Krakowa, wówczas na drobnym odcinku (Mysłowice–Modrzejów–Jęzor) będzie podlegał aż trzem ustawodawstwom!⁸⁰

1938 – wybory samorządowe.

1939 – w Jęzorze mieszkały 972 osoby wyznające religię rzymsko-katolicką⁸¹.

1939 – w Jęzorze pracowała położna Maria Lipka.

Zapewne wszyscy lub prawie wszyscy mieszkańcy Jęzora rodzili się w tym okresie przy jej pomocy. Maria Lipka uzyskała dyplom w 1926 roku. Nie znalazłem informacji, od kiedy pracowała w Jęzorze⁸².

Wiadukt kolejowy w 1939 r. Fotopolska.eu (dostęp: 2019)

⁸⁰ „Głos Prawników Śląskich”, R. 2: 1938, nr 1, s. 152, SBC.

⁸¹ *Katalog kościołów i duchowieństwa Diecezji Częstochowskiej na rok 1939*, Częstochowa, 1939, s. 43, SBC.

⁸² *Urzędowy spis: lekarzy, lekarzy-dentystów, farmaceutów... Cz. 6, Położne*, Warszawa 1939, s. 89, WBC.

JĘZOR POD OKUPACJĄ NIEMIECKĄ 1939–1945

1939 – Jęzor został włączony do Rzeszy Niemieckiej.

Dekretem Hitlera z 8 października 1939 roku włączono do Rzeszy rozległe ziemie polskie. Jęzor znalazł się w Regierungsbezirk Kattowitz, Provinz Schlesien.

Jęzor w granicach Rzeszy. Fragment mapy: Oberschlesischer Heimatkalender, 1943 r., Polona

1940 – rozpoczęto odbudowę mostu kolejowego.

Naprawa mostu kolejowego w 1940 r. Źródło: Fotopolska.eu (dostęp: 2019)

materiały

1943 – partyzanci wykoleili niemiecki pociąg.

W czerwcu 1943 roku partyzanci rozkręcili tory w Jęzorze spodziewając się pociągu ze strony Trzebinii. Tymczasem nadjechał pociąg z Mysłowic. Z tego powodu z szyn wyskoczyła tylko lokomotywa a wagony pozostały nieuszkodzone⁸³.

1943 – niemiecka akcja represyjna „Oderberg”.

W połowie sierpnia 1943 roku na terenie kilkunastu miejscowości Niemcy aresztowali osoby podejrzewane o przynależność do lewicowych organizacji podziemnych. Aresztowano nie tylko samych podejrzanych, ale całe ich rodziny wraz z dziećmi. Rejon akcji „Oderberg” obejmował: Czeladź, Będzin, Sosnowiec, Trzebinie, Sierszę, Jęzor, Okradzionów, Wojkowice, Dąbrowę Górniczą, Chrzanów, ale także kilka innych sąsiednich miejscowości. Nie dotarłem do informacji, ilu aresztowanych pochodziło z Jęzora. Wiadomo, że łącznie było to ponad 200 rodzin. Większość mężczyzn stracono, kobiety wywieziono do obozów koncentracyjnych, a dzieci po oddzieleniu od rodziców umieszczono początkowo w policyjnym więzieniu w Mysłowicach. 13 września 1943 roku zabrano dzieci do Pogrzebienia i Rybnika. 21 września wywieziono je dalej – do Pragi czeskiej. Stąd, 3 lutego 1944 wywieziono je do obozu w Kietrze (wówczas Katscher) koło Raciborza. Od 25 lutego 1944 roku do 4 sierpnia 1944 roku dzieci przebywały w Boguminie i ostatecznie znalazły się w obozie w Potulicach. Z kilkusetosobowej grupy dzieci dotarło tu jedynie 78. W drodze do Potulic część dzieci zmarła, niektóre uciekły, a nieliczne zwolniono. Dzieci, wśród których nie brakowało noworodków i niemowląt (jak Ewa Wszędobyl urodzona po aresztowaniu matki), były bite i głodzone. Starsze dzieci musiały pracować. Dobrze jeśli praca wykonywana była w gospodarstwach rolnych – stąd można było przynieść do obozu nieco warzyw młodszym dzieciom (temu zapewne zawdzięcza życie 3-letnia wówczas Basia Parka, którą opiekował się 9-letni brat Jurek). Gorzej jeśli była to taka praca jak przenoszenie kamieni i cegły rozbiórkowej. Powodem do znęcania się nad dziećmi były nie tylko próby ucieczki (jak w przypadku Czeška Jadały, Mariana Faska i Edka Figła, których po złapaniu niemal zakatowano), ale także niechęć dzieci do uczenia się języka niemieckiego (co dotyczyło wybranych dzieci przeznaczonych do zniemczenia i wywiezionych potem w głąb Niemiec)⁸⁴.

⁸³ *Z walk partyzanckich na Śląsku. Uzbrojenie wroga nie doszło do frontu*, „Trybuna Robotnicza” 1946, nr 306, s. 6, SBC.

⁸⁴ *Śladami dramatu sprzed lat. O potulickiej gehennie czeladzkich dzieci*, „Zeszyty Czeladzkie”, 1995, z. 2, s. 31–32, SBC; o dzieciach z Jęzora mówią relacje Haliny Skalbmierskiej, Zbigniewa Knapczyka, Janiny Boroń oraz Adolfa Kasprzyka, dostępne w formie nagrań w Małopolskiej Bibliotece Cyfrowej.

*Jęzor w 1943 r. Fragment mapy: Karte des Deutschen Reiches, Generalstabskarte 1943 r.,
Archiwum Map WIG*

1939–1945 – mieszkańcy Jęzora w niemieckim obozie w Oświęcimiu⁸⁵:

- Zygmunt Boroń (numer więźniarski 145550), ur. 3 października 1925 roku w Jęzorze, przybył do obozu 2 września 1943 roku, przeniesiony do K.L. Ravensbruck 24 sierpnia 1944, wyzwolony 30 kwietnia 1945 roku;
- Joanna Golmento (numer więźniarski 40784), ur. 26 sierpnia 1921 roku w Jęzorze, przybyła do obozu 12 kwietnia 1943, zginęła w obozie 18 lipca 1943 roku;
- Franciszek Kasprzyk, ur. 6 września 1907 roku w Jęzorze, górnik, zginął w obozie 22 października 1943 z wyroku sądu doraźnego w Katowicach;
- Stanisław Kasprzyk (numer więźniarski 157404), ur. 22 czerwca 1914 roku w Jęzorze, przybył do obozu 15 października 1943 roku;
- Stefania Kasprzyk (numer więźniarski 54567), ur. 12 sierpnia 1908 w Jęzorze, przybyła do obozu 13 sierpnia 1943, zginęła w obozie 23 listopada 1943 roku;
- Ludwik Kita, ur. 16 lipca 1905 roku w Jęzorze, górnik, zginął w obozie 22 października 1943 roku z wyroku sądu doraźnego w Katowicach;
- Cecylia Knapczyk (numer więźniarski 54599), ur. 11 listopada 1912 roku w Jęzorze, przybyła do obozu 13 sierpnia 1943, zginęła w obozie 11 listopada 1943 roku;
- Eugeniusz Kowalczyk (numer więźniarski 111940), ur. 27 listopada 1925 roku w Jęzorze, przybył do obozu 12 lutego 1943 roku, jako więzień policyjny, zarejestrowany jako więzień obozu 31 marca 1943, zginął w obozie 12 lipca 1943 roku;
- Leokadia Mykała, ur. 29 kwietnia 1923 roku w Jęzorze, krawcowa, rozstrzelana w obozie 17 sierpnia 1942 roku;
- Daniela Prusek (numer więźniarski 28063), ur. 27 kwietnia 1926 roku w Jęzorze, przybyła do obozu 7 stycznia 1943, zginęła w obozie 14 czerwca 1943 roku;

⁸⁵ Archiwum Państwowego Muzeum Auschwitz-Birkenau w Oświęcimiu.

Prusek, Daniela*(numer więźniarski: 28063)*

urodzona: 1926-04-27, miejsce urodzenia: Jęzor

Obozowa fotografia Daniela Prusek [w:] Archiwum Państwowego Muzeum Auschwitz-Birkenau w Oświęcimiu

Ignacy Sala (numer więźniarski EH-823), ur. 8 kwietnia 1913 roku w Jęzorze;

Józef Saturnus (numer więźniarski EH-226), ur. 5 marca 1911 roku w Jęzorze;

Józef Szewczyk (numer więźniarski 167418), ur. 25 maja 1918 roku w Jęzorze, przybył do obozu 8 grudnia 1943, przeniesiony do K.L. Mauthausen 11 lutego 1944 roku, wyzwolony 5 maja 1945 roku;

Maria Szewczyk (numer więźniarski 58426), ur. 25 listopada 1919 roku w Jęzorze, przybyła do obozu 5 września 1943, przeniesiona do K.L. Ravensbruck 24 lipca 1944, przeniesiona do K.L. Buchenwald, wyzwolona 11 kwietnia 1945 roku;

Adam Tondos, ur. w Jęzorze, zginął w obozie 6 stycznia 1945 roku z wyroku sądu doraźnego w Katowicach;

Józefa Wiecheć (numer więźniarski 28062), ur. 24 kwietnia 1925 roku w Jęzorze, przybyła do obozu 7 stycznia 1943, zginęła w obozie 24 kwietnia 1943 roku.

1944 – wykolejenie pociągu niemieckiego.

W nocy z 1 na 2 maja 1944 roku partyzanci rozkęcili tory między Mysłowicami i Jęzorem doprowadzając do wykolejenia niemieckiego pociągu z żołnierzami⁸⁶. W wyniku wykolejenia zginęło ich 19, a rannych zostało dalszych 36⁸⁷.

⁸⁶ *Armia Krajowa w walce*, „Małopolski Biuletyn Informacyjny”, R. 3: 1944, nr 22/23, s. 4, JBC.

⁸⁷ „Komunikat Wywiadu W.C. Meldunek Tygodniowy”, 1944, nr 42, s. 9, JBC.

1944 – aresztowania.

28 lipca 1944 roku został aresztowany przez Niemców mieszkaniec Jęzora Tadeusz Noworyta. Osadzono go w obozie w Mysłowicach. Nigdy stamtąd nie powrócił.

materiały

Jęzor po raz pierwszy widnieje jako Яезор. Fragment rosyjskiej mapy wojskowej: Генеральный Штаб Рабоче-Крестьянской Красной Армии, 1944, Archiwum Map WIG

JĘZOR W PRL OD 1945 DO 1953

1945 – Jęzor po raz pierwszy i ostatni został nazwany miasteczkiem⁸⁸.

1945 – w Jęzorze powstał komisariat MO⁸⁹.

⁸⁸ Ob. z miasteczka Jęzor: Prosimy zwrócić się do Związku Inwalidów „Trybuna Robotnicza”, 1946, nr 299, s. 4, SBC.

⁸⁹ Spis abonentów sieci telefonicznych Dyrekcji Okręgu Poczty i Telegrafu w Katowicach na 1945 roku, SBC.

Milicja zajęła na swoje potrzeby prywatny dom przy ulicy Plażowej. Właściciel starał się o jego odzyskanie przez dwa lata.

1946 – powstała Nadzwyczajna Komisja Mieszkaniowa.

Dekretem wojewody śląsko-dąbrowskiego z 21 grudnia 1945 roku powstała Nadzwyczajna Komisja Mieszkaniowa. Miała ona szerokie uprawnienia, a od jej decyzji nie było odwołania. Komisja sosnowiecka gospodarowała mieszkaniami i lokalami w samym Sosnowcu, ale także na terenie Bobrka, Boru, Niwki, Dańdówki, Jęzora, Piaska i Mysłowic⁹⁰. Domem przy Plażowej, o którym pisałem wyżej, także się zajęła, ale dopiero wtedy, gdy opuściła go Milicja. Właściciel mógł powrócić na parter. Na piętrze, z woli Nadzwyczajnej Komisji, zamieszkali obcy dla niego ludzie. Wyprowadzili się dopiero po kilkunastu latach. Sądzę, że w innych jęzorowskich domach mogło być podobnie.

1947 – rozpoczęto prace przy budowie magistrali piaskowej.

Rosnące potrzeby kopalń spowodowały, że podjęto budowę kolei łączącej Pustynię Błędowską z Zagłębiem Śląsko-Dąbrowskim. Jęzor miał pełnić rolę stacji zbiorczej. Tu miały dochodzić tory z Pustyni Błędowskiej koło Klucza, Pustyni Utarczynowskiej koło Olkusza i piaskowych terenów położonych w okolicach Szczakowej. Stąd piasek miał być rozprowadzany do kopalń. Plany przewidywały zakończenie głównych robót na koniec 1950 roku. Cała inwestycja miała zakończyć się w 1952 roku. Główna linia łącząca Pustynię Błędowską z Jęzorem miała liczyć 75 km. W Jęzorze oprócz stacji zbiorczej miały powstać warsztaty naprawcze⁹¹.

1947–1954

Trwały prace przy budowie kolei piaskowej. Zaangażowanych przy nich było pięć przedsiębiorstw państwowych oraz pięć brygad Służby Polsce. Prace przedłużały się. Zapewne z powodów propagandowych, 29 kwietnia 1951 roku, na długo przed zakończeniem robót:

Pękła pod naporem lokomotywy czerwona kreska wstążki zawieszanej nad torem. Ruszyliśmy w pierwszą podróż, pierwszym odcinkiem wielkiej magistrali piaskowej. Zaczęła się triumfalna jazda wzdłuż gigantycznej, największej śląskiej inwestycji.

⁹⁰ *Publiczna gospodarka lokalami i mieszkaniami*, „Gazeta Robotnicza”, R. 45: 1946, nr 293, s. 6, SBC.

⁹¹ *Pustynia Błędowska pojedzie koleją na Górny Śląsk. Piasek uratuje węgiel*, „Wieczór”, R. 3: 1948, nr 134, s. 4, MBC.

Ten „pierwszy” pociąg przebył drogę z piaskowni w Jęzorze do kopalni „Czerwona Gwardia” w Czeladzi. Ten właściwy pierwszy pociąg ruszył dopiero 22 lipca 1954 roku⁹².

1953 – Jęzor stał się dzielnicą Sosnowca.

12 września 1953 roku Jęzor, Niwka, Bór i Dańdówka zostały włączone do Sosnowca, stając się jego dzielnicami.

STRESZCZENIE

W pracy poświęconej Jęzorowi, małej miejscowości na skraju Małopolski, zebrano informacje ze źródeł dostępnych w formie cyfrowej i zestawiono je w formie kalendarium. Kalendarium objęło okres od początków Jęzora do momentu jego definitywnego odłączenia od Małopolski, tj. od 1611 do 1953 roku. Wykorzystano nie tylko źródła pisane, ale także ikonograficzne. Powstała w ten sposób struktura mogąca być punktem wyjścia do dalszych badań nad historią lokalną.

materiały

⁹² *Nowy nerw Śląska. Piaskowa droga po węgiel*, „Życie Warszawy”, R.11: 1954, nr 126, s. 3, MBC.